

Matus János

Globalizáció és társadalom

1. A globalizáció első szakasza

A globalizáció az államok kapcsolataiban növekvő intenzitást, az érintkezések felületeinek kiterjedését és ezzel párhuzamosan a kölcsönös függőség erősödését jelenti. Lényegében egy folyamattal állunk szemben, amelynek fontos mind a térbeni mind az időbeni dimenziója. A globalizáció térbeni feltételei akkor teremtődtek meg, amikor a különböző politikai közösségek közötti távolságok leküzdhetőkké váltak a közlekedés és a hírközlés területén történt technikai újítások segítségével. A kapcsolatteremtés technikai feltételeinek megteremtéséhez évszázadokra volt szükség. A kapcsolatteremtés, az interakció képesség eszközei a 19. század közepére érték el azt a fejlődési szintet, amely lehetővé tette az Európában kialakult nemzetállamok számára az összeköttetés megteremtését a Föld valamennyi pontjával.¹ Számos szakértő a 19. század közepétől az első világháborúig terjedő időszakot tekinti a globalizáció első szakaszának.

Az első szakasz fontos állomása a Brit Parlament döntése, amellyel 1846-ban visszavonta az úgynevezett „Gabona törvényeket”, amelyek kizárólag brit vállalkozóknak engedélyezték külföldi mezőgazdasági termékek importját Nagy-Britanniába. Ezzel a törvényhozási döntéssel megkezdődött a protekcionista külkereskedelem átalakítása a nemzetek közötti akadálymentes kereskedelemmé. Ebben a hosszú és bonyolult folyamatban, amelynek tulajdonképpen még ma sincs vége, fontos szerepet vállaltak a kormányok is. A Brit Parlament döntését követően brit kormányzati kezdeményezésre tárgyalások kezdődtek a francia kormánnyal, a kereskedelemmel kapcsolatos könnyítések bevezetéséről. A két kormány megállapodott a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazásáról a harmadik felekkel folytatott kereskedelem gyakorlatában. A 19. század második felében a többi európai állam is követte a brit-francia kormányközi megállapodások példáját és kétoldalú megállapodásokat kötött a vámtételek csökkentése céljából. A teljes képhez azonban az is hozzá tartozik, hogy számos európai politikus bírálta a kialakuló gazdasági rendszert. Bismarck porosz kancellár például azon a véleményen volt, a „szabad kereskedelem az erősek fegyvere és Nagy-Britannia eszköze a világ kirablására”.² A kereskedelem előtti akadályok csökkentése következtében a 19. század közepe és az első világháború kitörése közötti időszakban az export évente 3.5 százalékkal nőtt, csaknem 1 százalékkal meghaladta az államok nemzeti termékének növekedését. Az európai kormányok által végrehajtott kereskedelempolitikai fordulat mellett az arany sztenderd alkalmazása is hozzájárult a nemzetközi kapcsolatok stabilitásához.

A nemzetközi kereskedelem nagymértékű növekedése nemcsak a gazdagodás lehetőségével, hanem a nemzetközi béke fenntartásával kapcsolatban is túlzó optimista elképzeléseknek biztosított táptalajt.³ A globalizáció első szakasza által keltett optimizmusnak azonban az első világháború véget vetett. Az első globális háború utáni időszakban az államok visszatértek a protekcionista gazdaságpolitikákhoz, amelyekkel hozzájárultak egyrészt az addigi történelem legnagyobb gazdasági válságához, másrészt a nemzetközi feszültség és konfliktusok elmélyüléséhez. A két világháború közötti időszakban zajlott le a nemzetközi politika alapvető tendenciáit értelmező és magyarázó két eszmei irányzat, az idealizmus és realizmus közötti első nagy vita. Az előbbi az államok közötti érdekek harmóniájára hivatkozva a békés kapcsolatok és az együttműködés lehetőségét hangsúlyozta. Az utóbbi az államok konfliktusos hajlama miatt az érdekkellentétek előtérbe kerülésében látta az elkövetkezendő időszak legfőbb kockázatait. A második világháború kitörése a realizmus helyzetelemzését igazolta a két világháború közötti időszakban.

2. Az államok és a világpiac kapcsolata

Az újkori Európában a modern nemzetállam és a piacgazdaság párhuzamosan alakult ki és kezdetől fogva kölcsönösen támaszkodott egymásra. A kiélezett politikai versengés körülményei között az államoknak szükségük volt pénzügyi forrásokra, amelyeket a gazdaság szereplői biztosítottak. A kormányoknak tehát érdeke volt a stabil gazdagság megteremtése. Ugyanakkor a gazdaság szereplőinek is érdeke volt a jó kapcsolatok fenntartása a hatalom képviselőivel egyrészt azért, hogy szükség esetén védelemben részesüljenek, másrészt azért, hogy lehetőségük legyen a gazdasági döntések befolyásolására. A kormányok és gazdasági vállalkozások szoros kapcsolatát jól jellemzi a 17. század elején alakult Brit Kelet Indiai Társaság, amely jogokat kapott az Indiával folytatott kereskedelem mellett adminisztratív és katonai feladatok végrehajtására is.⁴

A modern európai nemzetállami rendszer kialakulásának kezdeti szakaszában a gazdasági együttműködéssel kapcsolatos viták gyakran vezettek háborús konfliktusokhoz. Kalevi Holsti kanadai kutató szerint az 1648 és 1814 között lezajlott 58 európai háború egyharmada kereskedelemmel és hajózással kapcsolatos viták miatt robbant ki.⁵ A kereskedelem, a pénz áramlás és a tőkemozgások fokozatos nemzetközivé válásával párhuzamosan az is fontos kérdéssé vált, hogy mely államok nyernek vagy veszítenek az egyre intenzívebbé váló cserekapcsolatokból. Az egyes gazdaságok ereje és versenyképessége meghatározta a nyereség vagy veszteség tényét és mértékét. A nemzetközi gazdasági együttműködésre való nyitottság ambivalens jellege abban a kettős lehetőségben nyilvánult meg, hogy nyerni és veszíteni egyaránt lehetséges volt. A nyereség lehetősége és a gazdasági hatékonyság követelménye a világpiacra való nyitottságra ösztönzött, a nemzeti gazdaságra és társadalomra gyakorolt esetleges negatív hatások azonban a védekezést szolgáló nagyobb zártságot tették indokolttá. A világpiachoz való viszonyulást ez a kettősség valamilyen mértékben mindig befolyásolta és egyben ambivalens jelleget adott ennek a viszonyulásnak. Egyes szakértői vélemények szerint a történelem során a világgazdaságban a shakespeare-i drámai hősökhöz hasonlítható állami magatartásokat lehetett tapasztalni. A szabad kereskedelmet támogató idealisták mellett jelen voltak a nyitottság ellenzői és a bölcs opportunisták egyaránt, amely a világgazdaságot időnként a dráma, máskor a komédia jellegzetességeivel ruházta fel.⁶ Az államoknak a világgazdasághoz való viszonyulásában mindig jelen volt a nyitottságra és a zártságra való hajlam. A kettő egyensúlyát mindig az határozta meg, hogy a kormányok milyen utat választottak a biztonság és az anyagi jólét körülményeinek megteremtésében a társadalom számára.

A világpiacra való nyitottság vagy zártság mértékének és a kettő egyensúlyának megválasztása fokozott jelentőségre tett szert a második világháború utáni nemzetközi politikai és gazdasági rendszerben. Új helyzetet teremtett az Egyesült Államok hegemon hatalomként való megjelenése és annak a szerepnek az átvétele, amelyet Nagy-Britannia töltött be a 19. század második felében. A hegemónikus stabilitás elmélete szerint a nyitott világgazdaságban szükség van egy gazdaságilag és politikailag kiemelkedő hatalomra, amely hajlandó és képes létrehozni és fenntartani a liberális gazdasági rendet.⁷ Az Egyesült Államok hajlandó és egyben képes is volt ennek a szerepnek a vállalására a második világháború utáni időszakban. Az amerikai hegemónikus stabilitás abban különbözött a brit hegemoniától, hogy az Egyesült Államok számos nemzetközi gazdasági intézmény és rezsím létrehozását kezdeményezte, míg a britek nem kezdeményezték ilyen intézmények létrehozását.⁸

3. A nemzetközi pénzügyek irányításának problémái

A nemzeti és a nemzetközi gazdaságban szerzett tapasztalatok alapján mind a közgazdasági elméletben mind az államok gazdaságpolitikájában megszületett a felismerés, hogy szükség van a kormányok aktív beavatkozására az átmeneti zavarok és válságok kezelése céljából. A 20.

század egyik legbefolyásosabb közgazdásza, John Maynard Keynes nevéhez fűződik az a javaslat, hogy a kormányoknak a pénzügyi és monetáris politika eszközeivel be kell avatkozni a gazdaságba a növekedés elősegítése, a teljes foglalkoztatás és az árstabilitás fenntartása érdekében.⁹ Az 1929-es világgazdasági válság után jelentősen megnőtt az érdeklődés Keynes javaslatai iránt.

Keynesnek meghatározó szerepe volt a második világháború utáni nemzetközi pénzügyi rendszer alapjainak lerakásában. Amerikai és brit kezdeményezésre jött létre 1944 júliusában az Egyesült Államokban, Bretton Woods városában az a nemzetközi pénzügyi rendszer, amely fő feladatának tekintette az átmeneti költségvetési zavarokkal küszködő államok megsegítését, alkalmazkodásának elősegítését a változó világgazdasági körülményekhez és a bizalom megteremtését az új rendszer stabilitásában. A fizetőképesség, alkalmazkodás és bizalom kulcsfogalmakká váltak a rendszerben. A Bretton Woods-i konferencia döntéseit alapvetően meghatározta az a következtetés, hogy a nemzetközi pénzügyi rendszer stabilitását nem lehet a piaci erőkre bízni, szükség van a kormányok által elfogadott szabályok alkalmazására. Egyetértés alakult ki abban, hogy a stabilitást a nemzeti valuták rögzített árfolyama biztosítja, amelytől legfeljebb 1 százalékos eltérés lehetséges mindkét irányban. Az Egyesült Államok vezető szerepet vállalt az új rendszer fenntartásában azzal, hogy a dollár árfolyamát aranyban rögzítette: 1 uncia arany értéke egyenlő volt 35 USA dollárral.¹⁰ A konferencia résztvevői kötelezettséget vállaltak a nemzeti valuták átválthatóságának visszaállítására, ami az 1950-es évek végén be is következett. A Bretton Woods-i (továbbiakban BW) konferencián létrehozott nemzetközi intézmények közül a Nemzetközi Valutaalap feladataként határozták meg a kialakított rendszer fenntartását.

A háborút követő években, Európában és Ázsiában központi feladat volt a gazdaságok talpra állítása, a háború okozta károk felszámolása. Az újjáépítést jelentősen hátráltatta a pénzhiány. Az Egyesült Államokkal kialakított politikai és gazdasági kapcsolatok hozzájárultak ennek a problémának a megoldásához azzal, hogy az Egyesült Államok segélyeket nyújtott (Marshall segély), megnyitotta belső piacát partnerei előtt, amely lehetővé tette számukra az export bevételek növelését, katonai támaszpontokat létesített szövetségesei területén, ahol a helyi állampolgárok dollár bevételekre tettek szert. Mindezek következtében jelentősen növekedett a külföldön felhalmozott dollár mennyisége, amely a BW rendszer első megingásához vezetett. Az amerikai vezető szerep része volt ugyanis az a vállalás, amely szerint papír dollárt a meghatározott árfolyamon az Egyesült Államok központi bankja aranyra cserélte. Az 1960-as évek elejére számos spekulációs kísérlet történt, amely veszélyt jelentett az amerikai aranytartalékokra nézve. Számos ország központi bankja és a bázeli Nemzetközi Fizetések Bankja közreműködésével piaci műveletek alkalmazásával sikerült időleges megoldást találni, de a kötött valuta árfolyam rendszert fenyegető veszélyeket nem sikerült véglegesen megszüntetni.¹¹

Az 1960-as évek elejétől az amerikai és az európai bankok megkezdték külföldi terjeszkedésüket, egyre több bankfiókot létesítettek külföldön. Ezzel párhuzamosan a multinacionális vállalatok nemzetközi pénzügyi tevékenysége is megélné a termelés internacionalizálódása következtében. A pénzügyi tranzakciók volumenének növekedését az is magyarázza, pénzügyi spekulánsok igyekeztek hasznot húzni a kamatlábakban meglévő különbségekből és a nemzeti valuták közötti átváltási arányok lehetséges változásaiból.

Részben a külföldön felhalmozott papír dollárok, részben a megnövekedett nemzetközi pénzügyi tranzakciók nyomásának hatására az Egyesült Államok egy olyan döntési kényszer elé került, amely lényegében a BW rendszer végéhez vezetett. 1971 augusztusában Nixon elnök bejelentette, hogy az Egyesült Államok a továbbiakban nem teljesíti azt a vállalását, hogy a papír dollárt aranyra cseréli. A döntés időpontjában az amerikai központi aranytartalék 10 milliárd dollár volt és azzal szemben 80 milliárd dollár papírpénz volt külföldön. A Nixon

döntéssel megszűnt a dollár aranyra való átválthatósága, ezzel a BW rendszer megszűnt. Az amerikai pénzügyi rendszert érintő további döntések 10 százalékos importadót vezettek be a tartós használati cikkekre, majd 10 százalékkal leértékelték a dollárt. A döntések hatásai döntően Nyugat-Németországot és Japánt érintették, mivel megdrágították az Egyesült Államokba irányuló exportot.¹²

A BW rendszer megszűnése után a pénzpiacok egyre nagyobb hatást kezdtek gyakorolni az államok gazdaságpolitikájára. A kötött valuta árfolyam rendszer megszűnése és a lebegő árfolyam rendszer 1973 után történt tényleges megvalósulása fokozta a bizonytalanságot nemcsak a pénzügyi rendszerben, hanem a nemzetközi kereskedelmi rendszerben is. Az elméleti közgazdaságtan feltételezése szerint a pénzpiacok képesek a racionális viselkedésre. Dani Rodrik amerikai közgazdász szerint a pénzügyi spekulánsok egy bizonyos pontig képesek a racionális viselkedésre, azonban egy bizonyos ponton túl a mániák és pánikok lesznek úrrá a piacon és a piac viselkedése irracionálissá válik. Az 1800 óta bekövetkezett válságok tapasztalatai szerint a nagy nemzetközi tőkemozgások ismétlődően bankválságokat okoznak. 2007-ben, egy évvel a legutóbbi pénzügyi válság kirobbanása előtt, az egy nap alatt végrehajtott devizaműveletek összege kilencvenszer nagyobb volt, mint az egy napra jutó világkereskedelmi tranzakciók összessége.¹³

Az 1990-es évek pénzügyi válságainak tapasztalatai

1994 – 1995-ben zajlott le az első globális pénzügyi válság, amely Mexikóból indult ki és fenyegetést jelentett a nemzetközi pénzügyi rendszerre, egyben drámai módon felhívta a figyelmet arra, hogy nincs megfelelő mechanizmus a hasonló válságok megelőzésére és kezelésére. A válságot megelőző években optimizmus jellemezte a mexikói kormány gondolkodását és az általános közhangulatot a gazdaság növekedésének felgyorsulása miatt. Az 1991-ben bekövetkezett kormányváltás és belpolitikai fordulat új gazdaságpolitikához vezetett, amelynek része volt a gazdaság deregulációja, a privatizáció és a kereskedelem liberalizációja. A kormány lehetővé tette a külföldi tőke szabadabb beáramlását nem elsősorban a hagyományos banki csatornákon keresztül, hanem a gyorsan növekvő tőzsde piacokról. Így Mexikó a rövid lejáratú tőkebeáramlástól vált függővé. 1994-re nyilvánvalóvá vált, hogy a kormány számos gazdaságpolitikai hibát követett el, túlértékelte a nemzeti valutát és lehetővé tette a függőség túlzott megerősödését a rövidlejáratú külföldi tőkétől. Emellett növekedtek a belpolitikai feszültségek, a választási kampány során merényletet követtek el az egyik elnökjelölt ellen és lázadás tört ki az egyik tartományban. A korábbi években beáramlott tőke menekülni kezdett az országból, a nemzeti valuta jelentősen leértékelődött, a kormány szigorú takarékosági intézkedések bevezetésére kényszerült. Az Egyesült Államok, a Nemzetközi Valutaalap és a Nemzetközi Fizetések Bankja összesen csaknem 40 milliárd kölcsönrel sietett Mexikó segítségére. A legfejlettebb ipari államok csoportja, a G-7-ek 1995-ben a kanadai Halifax-ban tartott csúcstalálkozóján elemezte a válság okait és tervet készített a jövőbeni válságok megelőzésére. Többek között növelte az IMF rendelkezésére álló alapok nagyságát, felhívta a tagállamok figyelmét a gazdasággal és a pénzügyekkel kapcsolatos átláthatóság fokozására, a pontosabb adatok és információk szolgáltatására.¹⁴

Az 1997 – 1998-as ázsiai pénzügyi válság még nyilvánvalóbbá tette a globális pénzpiacok problémáit és a nemzetközi kormányzás nehézségeit. Az 1997-ben Thaiföldről kiinduló pénzügyi válság gyorsan áterjedt a szomszédos országokra és érintette valamilyen formában egész Ázsiát. A válság sokkhatásai 1998-ban még Dél-Amerikában is érzékelhetőek voltak. Paradox módon a válság gyökerei az 1980-as években kezdődött ázsiai gazdasági csodában keresendők. A magas gazdasági növekedési ütemet és az életszínvonal jelentős javulását a magas színvonalú oktatás, a kemény munka, a megtakarítások magas aránya és a jelentős külföldi tőkebefektetések alapozták meg. Az évek során azonban nyilvánvalóvá vált az ázsiai gazdaságok egyik hiányossága, a pénzügyi ellenőrzési mechanizmusok gyengesége. A

bankkölcsonökhöz való hozzájutás lehetőségét nem mindig a vállalkozások versenyképessége, hanem a kormányzati bürokrácia, a bank szektor és a vállalkozások közötti személyes kapcsolati rendszerek határozták meg. Az angol nyelvű szakirodalom szerint ez a „crony capitalism” ázsiai változata. Az 1990-es évek elején a kisebb ázsiai országok sebezhetőségét fokozta a japán gazdaság recessziója, amely szűkítette export lehetőségeiket, másrészt a kínai gazdaság növekvő export teljesítménye teremtett nehezen kezelhető versenyhelyzetet. Az export bevételek csökkenése fizetési problémákat okozott és a külföldi tőke menekülni kezdett a térségből. A nemzetközi pénzügyi segítség feltétele ez alkalommal is takarékosági intézkedések voltak, amelyek a nemzeti valuták leértékelésével párosultak. Az ázsiai pénzügyi válság fő tanulsága mindenekelőtt az, hogy a globális pénzpiacok egyre erőteljesebben indokolják a nemzeti pénzügyi ellenőrzési mechanizmusok megerősítését. Az ellenőrzési mechanizmusok hiánya növeli az államok és a társadalmak sebezhetőségét.

Az 1980-as évektől a gazdaságpolitikai gyakorlatban a dereguláció és liberalizáció előtérbe kerülésével még nagyobb hangsúlyt kapott a pénzügyi piac racionalitása és önszabályozó képessége. Az innováció jelszavával pénzügyi termékek sokasága jelent meg, amelyek a legtöbb esetben érthetetlenek voltak a fogyasztók többsége számára. 1989-ben a Washingtoni Konszenzus néven vált ismertté az a gazdaságpolitikai érvrendszer, amely a fenntartható gazdasági fejlődés leghatékonyabb receptjének címére tartott igényt. A már korábban alkalmazott dereguláció és liberalizáció mellett a várható nemzetközi politikai változásokra való tekintettel – a szovjet ellenőrzés alatt lévő politikai és gazdasági rendszerek összeomlása – a privatizációt, az állami tulajdon megszüntetését is napirendre tűzte. A Washingtoni Konszenzus megjelenésével fémjelzett komplex gazdaságpolitikai irányelv rendszer betetőzése volt Ronald Reagan és Margaret Thatcher által elindított fordulatnak az amerikai és a brit gazdaságban, amelynek lényeges eleme volt a kormányzati beavatkozás csökkentése a pénzpiacok működésébe. Jól jellemzi ezt a hangulatot Alan Greenspan – nek, a Federal Reserve volt elnökének „A zűrzavar kora” című könyvében közreadott gondolata, amely szerint: „Bármely befektetési magatartást érintő kormányzati megszorítás csorbítaná a kockázatvállalást, amely nélkülözhetetlen a kockázati alapoknak ahhoz, hogy a világgazdaság működéséhez – különösen az Egyesült Államok gazdaságához – hozzájárulhassanak. Miért akarjuk meggátolni a Wall Street méheinek beporzó tevékenységét?”¹⁵

A Federal Reserve egy későbbi elnöke nem osztotta Greenspan optimizmusát a pénzügyi rendszer deregulációjával kapcsolatban. Dani Rodrik idézi Ben Bernanke véleményét, amely szerint: „...talán megbocsátható, ha valaki úgy véli, hogy szemben azzal, amit előzetesen gondoltunk, a pénzügyi innovációtól elvárt előnyök nem nagyon jelentkeztek”.¹⁶

Az Egyesült Államok jelentős változásokat vezetett be pénzügyi rendszerébe 1999-ben, a Gramm – Leach – Bliley törvény elfogadásával, amely lehetővé tette az USA államai közötti bankügyleteket, illetve megengedte, hogy az amerikai pénzügyi intézmények végezzenek kereskedelmi, befektetési és biztosítási tevékenységeket korlátozás nélkül. 1933-ban ugyanis a gazdasági válság tanulságaként az amerikai Kongresszus a Glass – Steagall törvénnyel szétválasztotta az említett pénzügyi területeket, mivel az általános vélemények szerint az univerzális bankolás átláthatatlansága hozzájárult az 1929-es válsághoz. Az 1990-es években az amerikai pénzügyi intézmények kitartóan lobbiztak a korlátozás megszüntetése érdekében, ami 1999-ben az új törvénnyel bekövetkezett.¹⁷ Az Egyesült Államok pénzügyi intézményeinek tevékenysége a törvényi változások következtében átláthatatlanabbá és ellenőrizhetetlenebbé vált. A rendszer átláthatatlanságához nagy mértékben hozzájárult a különböző pénzügyi (nyugdíj, egészségügyi, biztosítási) alapok tevékenységének engedélyezése a hagyományos pénzügyi tevékenységek területén. Paul Krugman amerikai közgazdász szerint káros volt az úgynevezett „árnyék bankolás” engedélyezése megfelelő szabályozás nélkül. Az „árnyék bankolás” kategóriájába tarozó pénzügyi intézmények nagy kockázatokkal járó pénzügyi

műveleteket hajtottak végre és hozzájárultak az Egyesült Államokban a 2008 őszi pénzügyi válság kirobbanásához.¹⁸

Dani Rodrik szerint a pénzügyi globalizáció kiábrándító eredményre vezetett. A gazdaságukat megnyitó országok nagyobb kockázattal szembesültek, anélkül hogy ellentételezéseként magasabb gazdasági növekedési ütemet értek volna el.¹⁹ A Washingtoni Konszenzus általános elfogadása utáni időszakban számos nemzetközi pénzügyi válság tört ki. Kiemelkedik közülük a már korábban ismertetett 1994 – 1995-ös mexikói válság, az 1997 – 1998-as ázsiai válság és természetesen a 2008 őszén kezdődött és máig ható pénzügyi válság, amely az Egyesült Államokban kezdődött, mint jelzőválság, amelynek során az ingatlanpiacon bekövetkező gyors fellendülést hirtelen zuhanás követte.²⁰ A 2008-as válság egyértelműen cáfolja az elmélet azon állítását, amely szerint a pénzügyi piacok racionálisan viselkednek. Paul Krugman gondolatmenete szerint növekvő gazdaságokban ösztönzés van mind a kölcsönzők mind a kölcsönt felvevők oldalán a tevékenység aktivizálására a nagyobb profit megszerzése érdekében. Jellemzően így van ez növekvő ingatlanárak – telkek és lakások – esetében. Szerinte fontos közben figyelemmel kísérni a kölcsönzött pénzmennyiség arányát a nemzeti jövedelemhez. Összehasonlította az amerikai háztartások adósságai arányának alakulását a nemzeti jövedelemhez és úgy találta, hogy 2006-ban meghaladta az 1929-ben, a válság előtt elért szintet. Arra a következtetésre jutott, hogy magas adósságszint esetén bármely kiszámíthatatlan negatív fordulat a gazdaságban az ingatlanárak zuhanásához és a pénzügyi források elapadásához vezethet. Következtetése alátámasztásához Krugman felhasználta Hyman Minsky amerikai közgazdász elméletét, amely a haszonszerzésre irányuló pszichológiai motivációval magyarázza a pénzügyi válságok ciklikus ismétlődését.²¹

A nemzetközi pénzpiacok folyamatos átalakulása a BW rendszer megteremtésétől annak bukásán keresztül a mai napig a nemzetközi kapcsolatok egyik leginstabilabb szféráját alkotta. A hidegháború első két évtizedében érvényesült az Egyesült Államok egyértelmű vezető szerepe. A gazdasági hatalmi egyensúlyok eltolódása azonban szükségessé tette a szorosabb partneri együttműködést az Egyesült Államok és politikai szövetségesei között. Ennek következtében a vezető szerep helyett a közös kormányzás feladatai kerültek előtérbe. A több szereplő részvételével gyakorolt közös kormányzás azonban egyre határozottabban hozta felszínre a nemzeti érdekek és a közös szabályozás közötti feszültségeket. Közben a közgazdasági elméletben is folytatódik a vita arról, hogy szükség van-e egyáltalán nemzetközi kormányzásra, célszerű-e szabályokkal korlátozni a pénzpiacok működését, vagy a gazdasági források felhasználása szempontjából a leghatékonyabb megoldást, a pénzpiacok önszabályozó képességére való támaszkodást célszerű választani. Az elmúlt két évtized pénzügyi válságaiból levont következtetés, amely szerint a jövőbeni válságok elkerülésének legfontosabb feltétel a nemzeti pénzügyi rendszerek megerősítése, fontos szempont marad a nemzeti kormányok számára. Alapvető dilemma marad azonban, hogy fenntartható-e az elmúlt fél évszázadban kialakult konszenzus a világgazdaságban való szabadabb pénzáramlásról azon bonyodalmak közepette, amelyeket a globalizáció okozott.²²

4. A nemzetközi kereskedelem irányításának problémái

Multilaterális tárgyalási fórumokon a nemzetközi kereskedelem három évvel később jelent meg, mint a nemzetközi pénzügyek. A nemzeti érdekek és a nemzetközi szabályozásra irányuló törekvések a kereskedelemben élesebben ütköztek, mint a pénzügyekben. A két világháború között a nemzetközi kereskedelem területén is jelentős visszalépések történtek a szabad kereskedelemtől a protekcionizmus irányában. Az Egyesült Államokban az 1930-ban elfogadott Smoot – Hawley törvény például, az egyik legszigorúbb import korlátozó törvény volt abban a korban.²³ A világkereskedelem zavaraiából eredő nehézségek azonban fokozatosan

ismét a kereskedelem liberalizálására irányították a figyelmet. A viták során a nyitott nemzetközi kereskedelmi rendszert összefüggésbe hozták a nemzetközi békével, azzal a feltételezéssel, hogy a kettő kölcsönösen feltételezi és elősegíti egymást.

A nemzetközi kereskedelem szabályozására az első kísérlet 1947-ben a Havannában rendezett konferencián történt, ahol megállapodásokat írtak alá a kereskedelmi kapcsolatok szabályozásáról, többek között egy Világkereskedelmi Szervezet létrehozásáról. A havannai konferencián kiderült, hogy számos kérdésben a gazdaságilag legfejlettebb államok képviselői sem értenek egyet. Anglia például az akkor még létezett gyarmati területekkel való kereskedelemben a preferenciális rendszer fenntartása mellett foglalt állást, az Egyesült Államok azonban határozottan ellenezte ennek a rendszernek a fenntartását. A Havannában aláírt megállapodások közül a Világkereskedelmi Szervezet létrehozása nem valósult meg, mert az amerikai Törvényhozásban a képviselők leszavazták. Létrejött viszont az Általános Vám és Kereskedelmi Megállapodás (GATT), amely az ipari termékek nemzetközi kereskedelme előtti akadályok fokozatos lebontását tűzte ki célul. A GATT szabályok tiltották a dömping, a kormányzati támogatások és a mennyiségi korlátozások alkalmazását a nemzetközi kereskedelemben. A résztvevő kormányok megállapodtak a legnagyobb kedvezmény elvének értelmezésében és alkalmazásában, amely a gyakorlatban azt jelentette, hogy egy adott országból származó termékkel kapcsolatban adott kedvezményeket a kedvezményt adó állam köteles alkalmazni bármely partnerországból származó azonos termékre.²⁴

A nemzetközi pénzügyekhez hasonlóan az Egyesült Államok vezető szerepet vállalt a nemzetközi kereskedelemmel kapcsolatos tárgyalások szervezésében is. A munka döntő része a GATT keretében szervezett kereskedelmi tárgyalási fordulókra zajlott. 1947 és 1986 között nyolc tárgyalási fordulóra került sor, amelyek jelentős csökkenést eredményeztek a mezőgazdasági termékek vámtételeiben. Ezen időszak alatt a mezőgazdasági termékeket érintő vámokat nem sikerült csökkenteni. A vámok csökkentése hozzájárult a világkereskedelem volumenének növekedéséhez és a GATT rendszerben résztvevő államok gazdasági fejlődéséhez.

Az 1960-as évek végétől fontos változások jelei voltak tapasztalhatók a nemzetközi kereskedelmi rendszerben. A nemzetközi politika elmélet az erősödő kölcsönös függőségben látja annak a magyarázatát, hogy mind a pénzügyekben, mind a kereskedelem területén fokozódott a nemzeti érzékenység a függőséggel együtt járó külső hatásokkal szemben. Ezt a trendet erősítették a világgazdaság struktúrájában bekövetkezett változások. Az élők munkája igényes iparágak súlypontja a gazdaságilag fejlett államokból fokozatosan áttevődött az új iparosodó államokba. A termékek árában megjelentek a lényegesen eltérő munkajobból és környezetvédelmi szándékokból eredő különbségek. Az általános válasz erre a problémára a protekcionizmus új, burkoltabb formáinak megjelenése a nemzetközi kereskedelemben. Olyan, import korlátozó intézkedések jelentek meg, mint új kormányzati beszerzési politikák, új egészségügyi és környezetvédelmi szabályok. Ezen túl a GATT szabályok lehetővé tették, hogy az átmeneti gazdasági nehézségekkel küzdő államok időlegesen eltérjenek a szabályoktól például olyan esetben, amikor versenyképtelen, vagy kezdő vállalkozásaikat védeni akarják az import versenyével szemben. Ez a megengedő szabály feltételezte, hogy az adott állam egyébként elkötelezte magát a liberális kereskedelem elvei mellett. A szakirodalom „beágyazott liberalizmusnak” nevezi ezt a GATT rendszerre jellemző megoldást.²⁵

A nemzetközi pénzügyek területén a lebegő árfolyamrendszer, a nemzetközi kereskedelemben az új protekcionista tendenciák megjelenése és a közel keleti konfliktusok okozta energia árrobbanás más tényezőkkel együtt a világgazdaság növekedésének lelassulásához vezetett az 1970-es évektől. Erre az időszakra tehető az adósságválság elmélyülése, amely a gazdaságilag kevésbé fejlett államokat sújtotta elsősorban. Számos politikus és közgazdász úgy vélte, hogy ezek a fejlemények már a GATT rendszer létét fenyegetik. Ezért az 1986-ban kezdődött

Uruguayi kereskedelmi tárgyalási forduló feladatává tették a megoldás keresését. A gazdaságilag fejlett államok a GATT átalakításában látták a megoldást, a gazdaságilag fejlődő államok – harmadik világ – egy új nemzetközi intézmény létrehozását javasolták. A gazdaságilag fejlett államok – mindenképp Anglia és az Egyesült Államok – három új probléma napirendre tűzését szorgalmazta, amelyeket a GATT nem szabályozott: a szolgáltatásokat, a szellemi tulajdon védelmét és a kereskedelmi jellegű befektetéseket. Hat évig tartó tárgyalások után sikerült megállapodni a kormányok képviselőinek a megoldásról, amely végül egy új szervezet, a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) létrehozása volt. A tárgyalások felgyorsításához és befejezéséhez hozzájárult az amerikai kormány, személyesen Clinton elnök, aki az 1990-es évek elején javaslatot tett egy csendes óceáni gazdasági együttműködési szervezet létrehozására is, ezzel is ösztönözvén európai partnereit a megegyezésre. Végül a WTO-t létrehozó egyezményt 1994 áprilisában írták alá a marokkói Marrakechben, amely 1995 januárjában lépett hatályba. Az új egyezmény szabályokat alkotott a szolgáltatásokról, a szellemi tulajdon védelméről és a kereskedelemmel kapcsolatos befektetésekről. Fontos új eleme a kereskedelmi vitákat rendező kötelező érvényű mechanizmus. A megállapodást 124 állam képviselői írták alá, Kína 2001-ben csatlakozott a szervezethez.

Dani Rodrik szerint a WTO létrehozása megváltoztatta annak a rendszernek a jellegét, amelyet a GATT keretében hoztak létre, egyben jelezte egy újfajta globalizáció beköszöntét. A korábbi rendszerben az államoknak lehetőségük volt prioritásként kezelni a nemzeti érdekeket és a belpolitikai megfontolásokat. A WTO által bevezetett rendszerben a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi folyamatoknak rendelődtek alá a nemzeti gazdaságpolitikák. A gazdasági globalizáció új szakasza, amelyet Rodrik hiperglobalizációnak nevez, önmagáért való játék lett, amelynek lényeges követelményei: az alacsony vállalati adózás, feszes költségvetési politika, dereguláció és a szakszervezetek hatalmának gyengítése.²⁶ A WTO ellen számos tömegtüntetés zajlott az elmúlt két évtizedben, gyakran erőszakos akciók kíséretében. Az 1999 novemberében az Egyesült Államokban, Seattle-ben szervezett WTO csúcstalálkozót a tüntetők meghiúsították.

A közgazdasági elméletben vita van a szabad kereskedelem hatásairól. A klasszikus elmélet szerint a korlátozásmentes kereskedelemről minden résztvevő hasznot húzhat, mert szakosodhat azon termékek előállítására, amelyeket a rendelkezésére álló termelési tényezőkkel (tőke, föld, munka) a leghatékonyabban előállíthat. Ez a lényege a „komparatív előnyök” elméletének, amely jelenleg is erős hatást gyakorol a közgazdasági gondolkodásra. Robert Gilpin amerikai közgazdász azonban arra a következtetésre jutott, hogy a kormányoknak számos lehetősége van a termelési tényezők manipulálására, mesterségesen lehet előnyöket teremteni a tudomány és technika segítségével, amelyeket helyesebb „kompetitív előnyöknek” nevezni. Ezen túl a vállalatok belül – mindenképp a multinacionális vállalatok esetében – folytatott kereskedelem terjedése alapvető változásokat idézett elő a kereskedelem jellegében és megítélésében. A viták ellenére Gilpin arra a következtetésre jut, hogy a kereskedelem hozzájárult a jólét növeléséhez az egész világon, de ezzel párhuzamosan olyan problémák is felmerültek, amelyek a kereskedelmi rendszer politikai alapjainak aláásásával fenyegetnek.²⁷ Dani Rodric erőteljesebb kritikát fogalmaz meg a szabad kereskedelem hatásaival kapcsolatban. Szerinte a nemzetközi kereskedelem lényegesen átrendezi a jövedelmek elosztását országokon belül. Egyes csoportok nyernek, más csoportok veszítenek. Lényeges kérdés, hogy milyen a két csoport egymáshoz való aránya és hogyan hat ez az arány az ország egészének helyzetére. Különbséget kell tenni a protekcionizmus és a szabad kereskedelem jól megalapozott ellenzése között. Megalapozott az ellenzés akkor, ha a belőle származó előnyök viszonylag csekélyek a jövedelmek újraelosztásából származó veszteségekhez képest, vagy sértik a társadalmi közmegegyezést.²⁸

5. A nemzetközi tőke mozgások szabályozása

A nemzetközi tőke mozgások szabályozása ellentmondásosabbnak és vitatottabbnak bizonyult, mint a pénzügyek és a kereskedelem szabályozása, ezért az elmúlt évtizedekben a kormányok közötti megállapodásokra tett kísérletek döntő többsége sikertelennek bizonyult. Pedig a tőkebefektetések gyakorlata évszázadokkal ezelőtt kialakult és szerepet játszott a nemzetközi gazdasági kapcsolatok, főleg a világkereskedelem fejlődésében. A tengeri hajózási útvonalak megnyitása a 15. század végén megteremtette az igényt egyrészt kereskedelmi hajók építésére, másrészt a meginduló tengerentúli kereskedelem finanszírozására. Európában sorra alakultak a kereskedő társaságok, közülük is kiemelkedik a Brit Kelet Indiai Társaság és a Holland Kelet Indiai Társaság. Mindkét társaságot magánbefektetők hozták létre a 17. század elején, és kormányaiktól kizárólagos jogot kaptak a távol kelettel való kereskedelemre. A két társaságnak nagy szerepe volt abban, hogy India a Brit Birodalom, Indonézia pedig Hollandia érdekszférájának részévé vált.²⁹

A nagyméretű külföldi befektetésekhez szükséges tőke elsőként Angliában halmozódott fel. Az angol tőke fontos szerepet játszott a vasúti hálózatok kiépítésében a világ számos térségében, mindenekelőtt saját gyarmatain. Egy másik fontos angol tőke kiviteli terület a tengeri kikötők építése, mivel a tengeri hajózás infrastrukturális feltételeinek biztosítása alapvető angol stratégiai érdek volt. A külföldi tőke fontos célpontjává vált a 19. század második felében a bányászat és a mezőgazdaság. Az erősödő amerikai kapitalizmus egyik fontos jelzése volt, hogy a 20. század elejére az angol érdekek rovására döntő szerephez jutott Közép-Amerikában, a mezőgazdasági ágazatban (United Fruit Company), ahol ma is fontos gazdasági és politikai szerepet tölt be.³⁰ A 19. század utolsó évtizedeiben a külföldi közvetlen befektetések megjelentek az ipari termelés és az energiaforrások kiaknázása területén is. A Bell Telefontársaság, a Standard Oil és a General Electric multinacionális vállalatok váltak elsőként ismertté külföldi befektetések következtében. Az első világháborúig terjedő időszak során az Egyesült Államok multinacionális vállalatai az amerikai nemzeti jövedelem 7 százalékát fektették be külföldön.³¹

Spero és Hart meghatározása szerint multinacionális korporációnak (MNC) nevezzük azt a vállalkozást, amely egynél több országban birtokol vagy ellenőriz hozzáadott értéket teremtő tevékenységet. A soknemzetiségűség mértékét számos tényezővel lehet jellemezni. Ilyen tényezők: a külföldön működő leányvállalatok száma, a külföldön található tulajdonrész és bevételek aránya a teljes tulajdonhoz és a teljes bevételhez. A multi nacionalitást jellemző mutató lehet az országok száma, ahonnan az alkalmazottak származnak.³²

A második világháború után a nemzetközi pénzügyekben és a nemzetközi kereskedelemben kialakult amerikai vezető szerepet kiegészítette az Egyesült Államok multinacionális vállalatainak világméretű expanziója, amely elsősorban az ipari termelés területén volt érzékelhető. Az 1980-as évektől az európai, a japán és néhány új iparosodó ország multinacionális vállalatai is növelték aktivitásukat és hatásukat a világgazdaságban. Az MNC-k nemzetközi tevékenységét számos tényezővel indokolja a szakirodalom. Fontos motiváló tényező a nemzetközi piacokhoz való távolság csökkentése, a kereskedelemmel kapcsolatos kiadások csökkentése, a vámtételekben meglévő különbözőségek kihasználása, a termelési költségek csökkentése az olcsó munkaerő felhasználásával. A „termék ciklus elmélet” szerint miután a hazai piacokon csökken a kereslet egy új termék iránt, a vállalkozás első lépésként export piacokat keres, majd egy következő szakaszban külföldre viszi a termelést egy leányvállalat létrehozásával. Az MNC-k belső stratégiai megfontolásai mellett a tőkebefektetésekre hatással vannak a kormányok gazdaságpolitikái, amelyekkel ösztönözhetik, vagy gátolhatják a külföldi tőkebefektetéseket. A kormánypolitikáknak is szerepük volt abban,

hogy a tőke mozgások irányi és fő célpontjai jelentős változásokon mentek át az elmúlt évtizedekben.³³

Az MNC-k hatásairól a befogadó országokban élénk viták zajlottak különböző nemzetközi fórumokon. A külföldi tőke nemzetgazdaságokra gyakorolt hatásairól ellentétes vélemények kerültek előtérbe a viták során. A pozitív hatásokat hangsúlyozó vélemények szerint a külföldi befektetők munkaalkalmakat teremtenek, új technológiákat és vezetési eljárásokat honosítanak meg, hozzájárulnak az export bevételek növeléséhez. A negatív vélemények szerint a külföldi tőke elsorvasztja a hazai vállalkozásokat, kiviszi az országból a megtermelt profitot, megakadályozza a hazai kutatást és fejlesztést, mert ezt a tevékenységet a vállalat központjában koncentrálja és végül beavatkozik a fogadó ország belpolitikájába. A legnagyobb félelmek az Egyesült Államok multinacionális vállalataival kapcsolatban tapasztalhatók, mivel ők a legerősebbek, legagresszívabbak és tevékenységük morális problémákat is felvet. Ugyanakkor az európai multinacionális vállalatokat humánusabb, szociálisan érzékenyebb üzleti partnereknek tekintik.³⁴

Az egyes országok kormányai eltérő gyakorlatot alkalmaznak a multinacionális vállalatok tevékenységének ellenőrzésére. Az ellenőrzés legfontosabb formája a kezdő beruházások hatásának vizsgálata a nemzetgazdaságra, különös tekintettel a kulcsfontosságú szektorokra. Az Egyesült Államok elnökének joga van megakadályozni külföldi cég befektetését az amerikai gazdaságba, amennyiben úgy ítéli meg, hogy az veszélyt jelent a nemzetbiztonságra nézve. Erőteljesen védett iparágak a hadiipar, az atomipar, a repülőgépgyártás és az informatika. Kanadában hagyományosan erőteljes félelmek alakultak ki az Egyesült Államok multinacionális vállalatainak tevékenységével szemben, nemcsak gazdasági, hanem kulturális okok miatt is. A kanadai kormány az által alkalmazott korlátozások miatt többször vitába keveredett az Egyesült Államokkal. A fejlett ipari államok között a legerőteljesebb korlátozásokat a külföldi tőkebefektetésekkel szemben a japán kormány alkalmazta. Az Egyesült Államok nyomására csak az 1960-as évek közepétől csökkentette a teljesen vagy csak részben védett iparok számát. A pénzügyi szektorba pedig csak az 1980-as évek közepétől enyhítette a korlátozásokat, de az ellenőrzés folyamatát fenntartotta. A Nemzetközi Kereskedelmi és Ipari Minisztérium hatékony kormányzati mechanizmusnak bizonyult a külföldi befektetések engedélyezése és ellenőrzése terén. A kormányzati ellenőrzés mellett hatékony megoldásnak bizonyult a japán cégek által létrehozott „keiretsu” rendszer, amelyben ellenségesnek tekintett külföldi felvásárlási kísérletek esetén a japán cégek felvásárolják egymás részvényeit, így akadályozzák meg a külföldi tulajdonszerzést. Jelenleg is védelem alatt állnak olyan gazdasági ágazatok, mint a mezőgazdaság, halászat, erdőgazdaság, bányászat, bőripar és olajipar.³⁵

Az Európai Unióban nincs közös ellenőrzési rendszer a külföldi befektetésekkel kapcsolatban, mert a tagállamok fenntartották maguknak a jogot a multinacionális vállalatokkal kapcsolatos döntések területén. Általános törekvés tapasztalható az EU-ban az amerikai és a japán multinacionális vállalatokkal való versenyképesség fenntartására. Anglia hagyományosan megengedő politikát alkalmaz a külföldi befektetésekkel kapcsolatban, 1979 óta a piacra bízta a döntéseket. Az EU tagállamai általában elfogadták az OECD ajánlásait először a hosszú távú majd a rövid távú tőke mozgások liberalizálásával kapcsolatban.

A multinacionális vállalatok világgazdaságban játszott szerepének szabályozására a hidegháború idején, a fejlődő államok tettek átfogó kísérletet az ENSZ keretében. A fejlődő államokat tömörítő 77-ek csoportja javaslatára az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa létrehozta a „Transznacionális Korporációk Bizottságát”, amely 1974-ben napirendre tűzte az MNC-k magatartási szabályzatának kidolgozását. A „Code of Conduct” az ENSZ napirendjén szerepelt az 1990-es évek elejéig, amikor erőfeszítései végleg kudarcba fulladtak. A viták bebizonyították, hogy a nyugati államok csoportja nem volt érdekelt a javasolt szabályzat

kidolgozásában, ezért a viták a hidegháborúra jellemző ideológiai és politikai szinten zajlottak. Az 1990-es évek elején a kérdés lekerült az ENSZ napirendjéről. Az azóta végbement események alátámasztották, hogy az MNC-k székhelyeül szolgáló országok nem érdekeltek a nemzetközi szabályozás kidolgozásában.³⁶ Hasonló eredménnyel zárultak az ENSZ fórumain folytatott viták az új nemzetközi gazdasági világrendrőről, és a hidegháború végén a fejlődő államok is csatlakoztak a „Washingtoni Konszenzusban” meghirdetett alapelvekhez és egy sikeresebb gazdasági fejlődési modell reményében csatlakoztak a nemzetközi pénz és tőkepiacokhoz.

6. A globalizáció hatásai

A globalizáció jelenlegi szakaszának hatásai a gazdasági integrációval, az államok közötti kölcsönös függőségi viszonyok további erősödésével hozhatók összefüggésbe. A kölcsönös függőség erősödését a gazdaság területén a nemzetközi kereskedelemmel, a nemzetközi pénzügyi tranzakciók alakulásával és a nemzetközi tőkemozgásokkal kapcsolatos adatok támasztják alá. Egy jellemző adat a kölcsönös függőség erősödésére. 1992-ben a Boeing repülőgépgyár az utasszállító gépekhez szükséges alkatrészek 90 százalékát maga gyártotta és csak 10 százalékát importálta. 2001-ben már az alkatrészek 50 százaléka származott importból.³⁷ Ennél az adathoz természetesen azt is figyelembe kell venni, hogy a világkereskedelemben egyre nagyobb arányban szerepel a multinacionális vállalatokon belüli kereskedelem.

A gazdasági adatokon túl a szakmai és az általános közvéleményt az is foglalkoztatja, hogy van-e összefüggés a globalizáció és a stabil nemzetközi rend és a béke megőrzése között. Thomas Friedman, amerikai újságíró szerint a globalizáció jelenlegi szakaszában nem lehet abszolút értelemben kizárni a háború kockázatát. A gazdasági integráció korábbi szakaszából tévesen vonták le azt a következtetést, hogy a háború kockázata megszűnt, mint ahogy ezt az első világháború is igazolta. Azonban a globalizáció jelenlegi szakasza lényegesen különbözik a korábbiaktól, mivel a nemzeti érdekek háború útján történő érvényesítése sokkal nagyobb áldozatokkal járna mint a korábbi időszakokban. A globalizáció világbékére gyakorolt hatását azzal a szemléletes példával támasztja alá, amely szerint olyan országok, amelyekben McDonald's önkiszolgáló éttermek működnek, nem háborúztak egymással.³⁸

A nemzetközi kapcsolatok elméletének politikai realista iskolája szerint a közhiedelemmel ellentétben az államok közötti érintkezési pontok megnövekedése nem a békésebb kapcsolatok, hanem ellenkezőleg, a viták és konfliktusok fokozódásához vezethet. A fenti érvelés szerint a globalizációból nyereséget élvező államok a nyereség egyre nagyobb hányadát költhetik fegyverkezésre, katonai erejük növelésére, ezáltal magabiztosabbá válnak nemzeti érdekeik érvényesítésében és a viták rendezéséhez hajlamosabbá válnak a fegyveres erőszak alkalmazására.³⁹ A demokratikus béke elmélete szerint a globalizációval párhuzamosan erősödő kölcsönös függőség tovább csökkenti a demokráciák közötti háború kockázatát, amely már egyébként is alacsony, viszont nem érinti az autokrata politikai rendszerek közötti kapcsolatokat.⁴⁰

A nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó konkrét elemzések négy nagy megatrend hatását vizsgálják a világ sorsának alakulására. Először, a kommunikációs eszközök és technológiák nagymértékben növelik az egyének ráhatási lehetőségeit egyrészt a nemzeti kormányok működésére, másrészt az egész emberiség sorsára. Másodszor, az államok által gyakorolt hatalom sokkal nagyobb mértékben megoszlik és az informális hálózatoknak a hatása a világ eseményeire drámai módon megnő. Harmadszor, az olyan nagy demográfiai trendek, mint a nyugati társadalmak elöregedése, a kontinensek határain átnyúló migráció, az urbanizáció egyre gyorsuló üteme valamint a globális népesség további növekedése (a 2012-es 7.1 milliárdos

szintről 2030-ban várható 8.3 milliárdos szintre) jelentős nyomást gyakorolnak az olyan természeti forrásokra, mint az energia, a víz és az élelmiszer. A növekvő népesség és a szűkülő források ellentéte valószínűsíti az államközi konfliktusok gyakoribbá válását. Negyedszer, az éghajlatváltozás miatt bekövetkező szélsőséges időjárási események a világ számos pontján negatív hatást gyakorolnak a víz és élelmiszer biztosítására és következésképpen fellépő szociális és politikai feszültségekre.⁴¹

A globalizációval összefüggésbe hozható legdrámaibb fejlemények a jövedelmek elosztása területén mutathatók ki. A vagyoni egyenlőtlenségek egy növekvő világgazdaságban értek el soha nem tapasztalt mértéket.

Az 1990-es években kezdődött globalizációs folyamat során az egy főre jutó átlagos nemzeti jövedelem legalább 54 országban csökkent, döntően a Szahara alatti Afrikában és Dél Ázsiában. Ugyanezen térségekben növekedett a mindössze napi 1 dollárból élők száma. A növekvő szegénységgel együtt növekszik a globális egyenlőtlenség a jövedelmek tekintetében. Latin Amerika egyes térségeiben a lakosság leggazdagabb egyötödének a jövedelme harmincszorosa a legszegényebb egyötödének.⁴² Egy 2009-ben készített tanulmány szerint egy olyan világban élünk, amelyben a megtermelt javak és szolgáltatások 96 százalékát a népesség 5 százaléka fogyasztja el, a Világ leggazdagabb 225emberének a vagyona akkora, mint a Föld legszegényebb 3 milliárd emberének egy éves jövedelme és a 3 leggazdagabb ember nagyobb vagyonnal rendelkezik, mint a legszegényebb 48 ország éves bruttó gazdasági összterméke. A globalizáció által nagymértékben elősegített vagyoni és hatalmi átrendeződést jól jellemzi az adat, amely szerint az 58 legnagyobb jövedelemmel rendelkező országot és a 48 legnagyobb vállalatbirodalmat tartalmazó listán a rangsorban a 28. helyen egy vállalatbirodalom áll.⁴³

A 2015 évi Davosi Világgazdasági Forumra készített jelentés a globalizációval összefüggésben a kockázati tényezők három csoportját emeli ki:

Először, növekvő kölcsönhatás tapasztalható a geopolitikai megfontolásokon alapuló hatalmi versengés és a gazdasági erőforrásokhoz való hozzájutásra tett erőfeszítések között. A Világkereskedelmi Szervezet Dohai tárgyalási fordulójának eddigi sikertelensége a világkereskedelemben jelentkező fokozódó nehézségekre utal. A vezető gazdasági hatalmak közvéleménye növekvő pesszimizmussal viszonyul a nemzetközi kereskedelemhez és tőkebefektetésekhez. A geopolitikai versengés erősödése alááshatja a kormányok között az elmúlt negyed században kialakult bizalmat és alááshatja a szabályokon alapuló nemzetközi gazdasági és politikai rendszert. A multilateralizmus gyengülését jelzi a regionális integrációk erősödése az elmúlt évtizedekben.

Másodszor, felgyorsult az urbanizáció és a városi lakosság arányának növekedés mindenképp a fejlődő államokban. A fő probléma a gyorsuló urbanizációval az, hogy tervszerűtlenül történik, a növekedés 40 százaléka a nyomornegyedekben történik, ahol nincs megfelelő infrastruktúra, rossz az egészségügyi ellátás és folyamatosan fenyeget a társadalmi instabilitás. A klímaváltozás által kiváltott szélsőséges időjárás valamint a művelésre alkalmas termőföldek zsugorodása hozzájárul a lakosság városokba tömörüléséhez. A városi lakosság arányának növekedése kedvező hatást gyakorolhat a nemzetgazdaságokra, feltéve hogy a helyi kormányzás kezelni tudja a növekedéssel járó problémákat. Az urbanizáció felgyorsulásának következménye lehet, hogy az országos kormányzásban nagyobb szerepet kapnak a városi önkormányzatok. Ellenkező esetben, ha a városok gyors növekedésével járó kihívásoknak a kormányok nem tudnak megfelelni, a politikai és szociális feszültségek növekedésére lehet számítani.

Harmadszor, az új technológiák példa nélkül álló lehetőségeket kínálnak számos probléma megoldására az élet legkülönbözőbb területein. A várakozások elsősorban az új technológiák pozitív hatásaira koncentrálnak, és kevésbé veszik számításba az esetleges negatív

következményeket. A szintetikus biológia például hozzájárulhat új energiahordozók előállításához. Ugyanakkor lehetővé teheti teljesen új élő organizmusok létrehozását, amely kockázatos beavatkozásokhoz vezethet a természet kialakult rendjébe. A szabályozás azért nehéz, mert a várható hatások mellett számos előre nem látható lehetőséget is rejtenek az új technológiák. A mesterséges intelligencia alkalmazásánál különösen élesen vetődik fel az a probléma, hogy a technológia fejlődése nem függetlenedhet a társadalmi ellenőrzéstől.⁴⁴

A globalizáció által létrehozott általános hangulatot jól jellemzi a National Intelligence Council 2012-ben kiadott tanulmánya, amely szerint: Charles Dickens Két város meséje című regényének „ háttére a francia forradalom és az ipari forradalom hajnala volt. Jelenleg egy hasonló átalakulást élünk át, amelyben a lehetséges változások nagyságrendje – akár jó vagy rossz – azonosak, ha nem nagyobbak, mint a 18 század végétől lezajlott politikai és gazdasági forradalmaké”.⁴⁵

Referenciák

¹ B, UZAN, Barry – LITTLE, Richard: International Systems in World History, Oxford, 200, Oxford University Press, 242. oldal.

² EARLE, Edward Mead: Adam Smith, Alexander Hamilton, Friedrich List, in PARET, Peter (editor): Makers of Modern Strategy, Princeton, 1986, Princeton University Press, 223. oldal.

³ GRIECO, Joseph – IKENBERRY, John: State Power + World Markets. The International Political Economy, New York, 2013, W.W. Norton & Company, 4 – 9. oldal.

⁴ BUZAN, Barry – LITTLE, Richard: International Systems in World History, Oxford, 2000, Oxford University Press, 268 – 271. oldal.

⁵ HOLSTI, Kalevi J.: International Politics: A New Framework for Analysis, Englewood Cliffs, N.J. 1995, Prentice Hall, 45. oldal.

⁶ GRIECO, Joseph – IKENBERRY, John: State Power + World Markets. The International Political Economy, New York, 2013, W.W. Norton & Company, 94. oldal.

⁷ GILPIN, Robert: The Political Economy of International Relations, Princeton, 1987, Princeton University Press, 72. oldal.

⁸ GRIECO, Joseph – IKENBERRY, John: State Power + World Markets. The International Political Economy, New York, 2013, W.W. Norton & Company, 288 – 289. oldal.

⁹ BRUE, Stanley L.: The Evolution of Economic Thought, Forth Worth, 1991, The Dryden Press, 441 – 442. oldal.

¹⁰ SPERO, Joan – HART, Jeffrey: The Politics of International Economic Relations, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 14-17. oldal.

¹¹ SPERO, Joan – HART, Jeffrey: The Politics of International Economic Relations, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 17 – 20. oldal.

---

¹² SPERO, Joan – HART, Jeffrey: The Politics of International Economic Relations, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 24. oldal.

¹³ RODRIK, Dani: A globalizáció paradoxona, Budapest, 2014, Corvina, 144 – 151. oldal.

¹⁴ SPERO, Joan – HART, Jeffrey: The Politics of International Economic Relations, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 53 – 54. oldal.

¹⁵ GREENSPAN, Alan: A zűrzavar kora. Kalandozások az új világban, Budapest, 2008, HVG Könyvek, 438. oldal.

¹⁶ RODRIK, Dani: A globalizáció paradoxona, Budapest, 2014, Corvina, 170. oldal.

¹⁷ SPERO, Joan – HART, Jeffrey: The Politics of International Economic Relations, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 44. oldal.

¹⁸ KRUGMAN, Paul: End this Depression Now, New York, 2012, W.W. Norton & Company, Inc. 63. oldal.

¹⁹ RODRIK, Dani: A globalizáció paradoxona, Budapest, 2014, Corvina, 151. oldal.

²⁰ KRUGMAN, Paul: End this Depression Now, New York, 2012, W.W. Norton & Company, Inc. 68. oldal.

²¹ KRUGMAN, Paul: End this Depression Now, New York, 2012, W.W. Norton & Company, Inc. 46 - 50. oldal.

²² SPERO, Joan – HART, Jeffrey: The Politics of International Economic Relations, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 59 – 60. oldal.

²³ SPERO, Joan – HART, Jeffrey: The Politics of International Economic Relations, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 66. oldal.

²⁴ SPERO, Joan – HART, Jeffrey: The Politics of International Economic Relations, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 68 - 69. oldal.

²⁵ GRIECO, Joseph – IKENBERRY, John: State Power + World Markets. The International Political Economy, New York, 2013, W.W. Norton & Company, 222. oldal.

²⁶ RODRIK, Dani: A globalizáció paradoxona, Budapest, 2014, Corvina, 112. oldal.

²⁷ GILPIN, Robert: Nemzetközi politikai gazdaságtan, Budapest, 2004, BUCIPE Rt, 229. oldal.

²⁸ RODRIK, Dani: A globalizáció paradoxona, Budapest, 2014, Corvina, 92. oldal.

²⁹ BUZAN, Barry – LITTLE, Richard: International Systems in World History, Oxford, 200, Oxford University Press, 311 – 312. oldal.

-
- ³⁰ BUZAN, Barry – LITTLE, Richard: *Regions and Powers*, Cambridge, 2003, Cambridge University Press, 280. oldal.
- ³¹ SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 118. oldal.
- ³² SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 117. oldal.
- ³³ SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 122 – 129. oldal.
- ³⁴ SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003 Wadsworth/Thomson, 136. oldal.
- ³⁵ SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 146. oldal.
- ³⁶ UN Department of Public Information: *Basic Facts about the United Nations*, 1983, UN Publication, 60 – 61. oldal.
- ³⁷ SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 74. oldal.
- ³⁸ FRIEDMAN, Thomas: *The Lexus and the Olive Tree*, New York, 1999, Farrar, Straus and Giroux, 195 – 198. oldal.
- ³⁹ WALTZ, Kenneth: *The Myth of National Interdependence*, in: KINDLEBERGER, Charles (editor): *The International Corporation*, Cambridge, 1970, MIT Press, 205 – 223. oldal.
- ⁴⁰ RUSSETT, Bruce – ONEAL, John: *Triangulating Peace*, New York, 2001, W.W. Norton & Company, 43 – 47. oldal.
- ⁴¹ National Intelligence Council: *Alternative Worlds, Global Trends 2030*, Washington DC, 2012, US Government Printing Office, 9 – 38. oldal.
- ⁴² UN High-level Panel on Threats, Challenges and Change: *A more secure world: our shared responsibility*, New York, 2004, United Nations General Assembly, 26. oldal.
- ⁴³ A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács: *Jövőkereső*, Budapest, 2009, 4. oldal.
- ⁴⁴ World Economic Forum: *Global Risks 2015*, Geneva, 30 – 44 oldal.
- ⁴⁵ National Intelligence Council: *Alternative Worlds, Global Trends 2030*, Washington DC, 2012, US Government Printing Office, 1. oldal.

* * *

Gazdaság – Etika – Globalizáció

Konferencia kiadvány

A Jövőegyetem könyvek sorozat új kötete a 2015. évi Gazdaság – Etika - Globalizáció című nemzetközi konferencia előadásainak szerkesztett változatait tartalmazza.

A Jövőegyetem könyvek sorozatot szerkeszti:

Kertész-Bakos Ferenc

ISSN 2416-0482

© Kertész-Bakos Ferenc

A Jövőegyetem könyvek sorozatot kiadja:

John Henry Newman Oktatási Központ Kft.

8330 Sümeg, Kossuth L. u. 2.

Felelős kiadó:

Fülep Dániel

Az előadások szövegei a forrás megjelölésével szabadon terjeszthetők.